

VANESSA FRANSSSEN^a

Living on the Hyphen

De meerwaarde van een meervoudig perspectief

Veelzijdige gedachten

Liber amicorum prof. dr. Chrisje Brants

C. BRANTS, *Living on the hyphen. De meerwaarde van een meervoudig perspectief*, Boom/Lemma, 2013, 23p. en C. KELK, F. KOENRAADT en D. SIEGEL (eds.), *Veelzijdige gedachten. Liber amicorum prof. dr. Chrisje Brants*, Boom/Lemma, 2013, 457p.

Panopticon, 37 (5), 452-456
© 2016 Maklu | ISSN 0771-1409 | October 2016

- ^a Docent strafrecht en strafprocesrecht aan de ULg, vrijwillig medewerker aan het Instituut voor strafrecht KU Leuven, advocaat aan de balie te Brussel (corresp.: vanessa.franssen@ulg.ac.be)

Een 'intellectuele duizendpoot', een academicus wiens werk gekenmerkt wordt door 'een grote veelzijdigheid, niet alleen wat de behandelde thema's, maar ook wat de door haar gevolgde methoden en benaderingswijzen betreft' (KELK *e.a.* 2013, p. vi en viii). Zo wordt Chrisje BRANTS door haar collega's van het Willem Pompe Instituut te Utrecht met veel bewondering en waardering omschreven. Zelf verwoordt ze het met (onnodige) zelfkritiek: 'Niet zo zeer van alle markten thuis, als wel nergens in gespecialiseerd.' (BRANTS 2013, p. 6) Haar dubbele opleiding als jurist en sociale wetenschapper, alsook de multidisciplinaire benadering in haar proefschrift (over *De sociale constructie van fraude*, waarop ze samen haar echtgenoot Kees BRANTS promoveerde) resulteerden voor haar in een '*living on the hyphen*, met alle voor- en nadelen van dien: de meerwaarde van de verbinding, maar ook door niemand voor vol aangezien.' (BRANTS 2013, p. 8)

BRANTS' werk bestrijkt zonder twijfel een indrukwekkend spectrum van onderwerpen, waarin ze straf(proces)recht verbindt met criminologie, penologie, forensische psychiatrie, psychologie en jeugdrecht. Haar werk is een voorbeeld voor vele jongere collega's die zich geroepen voelen (of soms subtiel gedwongen worden) tot rechtsvergelijkend en multidisciplinair onderzoek.

Het hoeft dan ook niet te verbazen dat BRANTS dit laatste onderwerp koos voor haar afscheidsrede (*Living on the hyphen. De meerwaarde van een meervoudig perspectief*). Maar wie een onverbloemde lofzang over (intern en extern) rechtsvergelijkend en multidisciplinair onderzoek verwacht, zal zijn gading elders moeten zoeken. Ook wie op zoek is naar de ultieme methodologische leidraad voor dergelijk onderzoek, zal verder dienen te speuren. In plaats daarvan is deze afscheidsrede een nuchtere en genuanceerde reflectie over de talrijke valkuilen waarin menig enthousiast onderzoeker kan tuimelen. De tekst bevat tevens een

aantal welgekomen raadgevingen voor het welslagen van rechtsvergelijkend en multidisciplinair onderzoek.

In het huidige academische landschap, waarin grensoverschrijdende onderzoeksverbanden (in de dubbele betekenis van geografisch en discipline-overschrijdend) zo waar een must zijn geworden, zijn *comparative research* en *multidisciplinary research* 'buzzwoorden', waarzonder je 'meestal naar onderzoeksgeld [kan] fluiten', zo stelt BRANTS vast (p. 9). Hoewel dat soort onderzoek een grote meerwaarde kan hebben, en maatschappelijke problemen volgens sommigen zelfs een 'multidimensionale benadering vereisen', betreurt BRANTS dat bepaalde cruciale voorafgaande vragen meestal onbeantwoord blijven, met name 'welke fundamentele inzichten zulk onderzoek oplevert voor wat je wilt onderzoeken, of het wel fundamentele inzichten kán opleveren, en zo ja, hoe dat onderzoek vervolgens moet worden ingericht' (p. 9).

Bovendien is rechtsvergelijkend en multidisciplinair onderzoek 'buitengewoon moeilijk' en een werk van 'lange adem' (p. 10). Het vergt openheid en respect van alle onderzoekspartners, waarbij men afstand dient te doen van de vanzelfsprekendheden uit de eigen 'rechtscultuur' – een 'glibberig begrip', aldus BRANTS (p. 10), maar oh zo bepalend voor de manier waarop een bepaald rechtsstelsel bepaalde problemen ervaart (of net niet) en aanpakt – en waarbij men tevens dient los te komen van de eigen discipline. Achter dezelfde of vergelijkbare begrippen gaan soms grondig verschillende realiteiten en instituties schuil – BRANTS haalt als passend voorbeeld het begrip *appeal* aan (p. 13). Wanneer men aan rechtsvergelijking doet – waarvoor het Engels, tot spijt van wie het benijdt, vandaag de *lingua franca* is – wordt snel duidelijk hoezeer recht en taal met elkaar verweven zijn. Perfecte vertalingen bestaan niet; vaak dringt zich een beschrijvende vertaling op.

Maar zelfs binnen een en dezelfde taal bestaan verschillende discours, die de samenwerking tussen verschillende disciplines 'notoir lastig' maken (p. 16). Strafrecht en criminologie bestuderen bijvoorbeeld 'aspecten van hetzelfde fenomeen' (p. 18), maar de eerste hanteert een normatief discours en de tweede een meer empirisch discours. De samenwerking tussen penalisten en criminologen kan uitermate verrijkend zijn – BRANTS' onderzoek (o.a. in het domein van internationaal strafrecht) toont dit aan. Criminologisch onderzoek vermijdt dat strafrecht 'boven de maatschappij' zweeft en dwingt de penalist 'na te denken over die werkelijkheid', terwijl de penalist de criminoloog het normatieve discours van strafrecht kan 'verduidelijken' (p. 18). Dit normatieve discours is immers onvermijdelijk verweven met het onderzoeksobject van de criminologie en stelt ook 'grenzen (...) aan het gebruik van de resultaten van criminologisch onderzoek in de praktijk van de strafrechtspleging', aldus BRANTS (p. 18). Om vruchten af te werpen vergt de samenwerking tussen penalisten en criminologen wel dat zij zich niet alleen bewust zijn van, maar liefst ook vertrouwd zijn met elkaars discours en onderzoeksmethoden. Daarom ijvert BRANTS – terecht – voor meer ruimte in het juridische curriculum voor sociaalwetenschappelijke methoden en technieken.

Tot slot, hoe zeer BRANTS ook een pleitbezorgster is van rechtsvergelijkend en multidisciplinair onderzoek (weliswaar met de nodige *caveats* en realiteitszin), aan het einde van haar rede onderstreept ze ook de waarde van 'zuiver juridisch onderzoek': beter grondig puur strafrechtelijk onderzoek 'dan een oppervlakkige vergelijking van twee landen, of een juridisch betoog aangevuld met een paar interviews of rechte tellingen dat voor sociale wetenschap moet doorgaan.' (p. 22) Een boodschap die luid en duidelijk mag worden gehoord.

BRANTS' vriendenboek (*Veelzijdige gedachten*) weerspiegelt op gepaste wijze de diversiteit van haar onderzoek (qua thema's en invalshoeken), alsook haar gevormde 'journalistieke identiteit', die ze gedurende haar hele academische carrière bleef meedragen (BRANTS 2013, p. 16). 'Alles heeft nu eenmaal met alles te maken,' merkte BRANTS naar verluidt vaak op (KELK e.a. 2013, p. vi). Het boek is opgebouwd als een aaneenschakeling van gedachten

– openbare, historische, verschuivende, rechtsvergelijkende gedachten, alsook gedachten over sociale constructie en criminaliteit – en bevat bijdragen in het Nederlands en het Engels van gerenommeerde nationale en internationale onderzoekers waaronder, naast collega's en vrienden, ook haar familie en echtgenoot ('de sociale wetenschapper met wie ik het meest heb samengewerkt' en die ooit verzuchtte 'dat juristen 'raar redeneren'; BRANTS 2013, p. 16).

Een volledig overzicht geven van alle bijdragen uit het vriendenboek is uiteraard onbegonnen werk. Daarom pikken we er enkele uit die het meest onze aandacht trekken, waarbij de eigen affiniteit met (vergelijkend) straf(proces)recht en rechtsmethodologie onvermijdelijk meespelen.

De bijdragen van Katharina BOELE-WOELKI en François KRISTEN sluiten ongetwijfeld het dichtst aan bij de afscheidsrede van BRANTS. De eerste vraagt zich af wat onder een combinatie van rechtsvergelijkend en multidisciplinair onderzoek dient te worden verstaan en welke eisen daaraan moeten worden gesteld (bv. dient multidisciplinair onderzoek ook vergelijkend te zijn, en wat is het nut van inschakelen buitenlandse experts voor rechtsvergelijkend onderzoek, rekening houdend met de frequente taalproblemen die zich stellen? – nee, we spreken/schrijven niet allemaal hetzelfde of even goed Engels). Onder multidisciplinair onderzoek verstaat BOELE-WOELKI in hoofdzaak empirisch onderzoek waarbij gebruik gemaakt wordt van onderzoeksresultaten van een andere wetenschappelijke discipline (bv. de sociologie of de psychologie). Deze definitie is misschien wat te eng: o.i. kan empirisch onderzoek ook juridisch zijn en hoeft multidisciplinair onderzoek evenmin noodzakelijk empirisch onderzoek te omvatten. Hoewel BOELE-WOELKI overtuigd is van de meerwaarde van een combinatie van beide vormen van onderzoek, wijst ze toch op de talrijke praktische beperkingen, zoals de beschikbare onderzoekstijd, de beperkte middelen en het gebrek aan onderzoekservaring in de andere discipline. Jonge onderzoekers in het bijzonder dienen 'tegen zichzelf [te] worden beschermd' omdat ze 'altijd 'in' [zijn] voor 'alles' (p. 385). Bovendien zijn de verwachtingen van gecombineerd onderzoek ontegensprekelijk hoog: het onderzoek moet immers voldoen aan de standaarden van elke discipline, opdat de betrokken onderzoekers het onderzoek kunnen laten 'meet[en]' in hun eigen discipline en voor hun eigen carrièrevoortgang (p. 383). Een ander pijnpunt waarop BOELE-WOELKI niet ingaat, is de evaluatie van multidisciplinaire onderzoeksprojecten. Ook al eisen steeds meer onderzoeksprogramma's een dergelijke aanpak, bij de evaluatie door *peers* uit de ene discipline stoot men niet zelden op onbegrip voor de andere discipline, waardoor beloftevolle projecten meer dan eens op de klippen lopen.

De tweede auteur reflecteert over de verschillende toepassingswijzen en doelstellingen van strafrechtsvergelijking, daarbij voortbouwend op BRANTS' bijdrage over dat onderwerp uit 2008. KRISTEN onderscheidt geïntegreerde of functionele strafrechtsvergelijking, rechtsvergelijking door juxtapositie in landenrapporten, incidentele of punctuele strafrechtsvergelijking en rechtsvergelijking ten behoeve van de interpretatie van Europeesrechtelijke voorschriften. Anders dan BRANTS, meent hij dat rechtsvergelijking door juxtapositie wel degelijk meerwaarde kan bieden. Dergelijk onderzoek kan immers 'inspiratie' geven, 'al was het maar voor de wijze van formulering, structuur en systematiek van een positiefrechtelijke regeling' (p. 437). Verder stelt hij vast dat strafrechtsvergelijking tegenwoordig minder prominent is dan in 2008, omdat het de *spotlights* meer en meer moet delen met multidisciplinair onderzoek. Dat strafrechtsvergelijking minder een must is dan enkele jaren geleden, is niet noodzakelijk slecht: het maakt de keuze voor een dergelijke methode wellicht doordachter. Deze gedachte kunnen we enkel bijtreden: als er een belangrijke spelregel is, dan is het wel dat de gekozen methodologie goed afgestemd dient te zijn op de gestelde onderzoeksvragen. Geen '*l'art pour l'art*' (p. 439), maar bewuste en verantwoorde keuzes.

Andere bijdragen gaan in op de verschilpunten tussen inquisitoire en adversaire strafprocedures. Tom DECAIGNY & Paul DE HERT staan in hun bijdrage o.a. even stil bij het belang en de samenstelling van het strafdossier en de verschillende benadering van de waarheid in beide typen van systemen. Hoewel beide tradities duidelijke verschilpunten kennen, wijzen ze er op dat de meeste Westerse systemen vandaag geen puur inquisitoir of accusatoir karakter meer hebben – wat wellicht meer waar is voor Europa dan elders in de Westerse wereld – en benadrukken ze het belang van het juiste evenwicht in elk systeem.

Allard RINGNALDA gaat in op datzelfde onderscheid tussen inquisitoire en adversaire strafrechtssystemen, maar geeft van meet af aan dat hij het misleidend vindt beide systemen voor te stellen als een continuüm, alsof beide naar elkaar toe zouden kunnen groeien en hun fundamentele verschillen zo zouden overwinnen. Ook hij benadrukt dat elk systeem zijn eigen evenwicht tussen *checks and balances* nastreeft, maar de manier waarop een systeem op een eerlijke manier naar de waarheid zoekt in een strafproces wordt ‘sterk door traditie en rechtscultuur’ bepaald (p. 342). Om dit punt te illustreren zoekt hij in op het systeem van *disclosure* dat in 2010 in Schotland bij wet werd ingevoerd. Op uiterst genuanceerde wijze legt hij uit hoe een *disclosure*-verplichting voor het openbaar ministerie kan passen in een adversair systeem als het Schotse systeem, maar tegelijk ook een tendens naar een meer inquisitoire logica kan blootleggen. Zelfs indien dit laatste waar blijkt, betekent het nog niet dat het Schotse systeem fundamenteel verschuift naar een inquisitoir systeem. Wel leidt het tot een ‘vreemd soort mengvorm tussen inquisitoire en adversaire kenmerken’ (p. 350).

De bijdragen van Stewart FIELD en Martin KILLIAS & Ronald HUFF staan stil bij het fenomeen van *miscarriages of justice* of onterechte veroordelingen en hoe rechtssystemen verschillende rechtssystemen (vooral Engeland & Wales en Nederland, maar ook de VS) daarmee omgaan. Daar waar KILLIAS & HUFF op een aantal concrete voorbeelden van gerechtelijke dwalingen ingaan, kiest FIELD veeleer voor een systeembenadering. Zijn centrale argument bestaat erin dat gerechtelijke dwalingen niet zo zeer wijzen op een individuele fout in een bepaald dossier, maar veeleer op de zwakheden van het adversaire systeem in Engeland & Wales. Dat systeem is gebaseerd op de idee dat politie en verdediging elk een apart onderzoek voeren en zij hun respectievelijke waarheid vervolgens voorleggen aan de jury of de rechter ten gronde (zoals ook al benadrukt door DECAIGNY & DE HERT en RINGNALDA). Die idee hangt nauw samen met het beginsel van wapengelijkheid en een aantal procedurele waarborgen voor de verdediging (o.a. het zwijgrecht, een asymmetrische *disclosure*-verplichting en een hogere bewijsstandaard in hoofde van de vervolgende partij). In de praktijk blijkt van twee onafhankelijke onderzoeken echter weinig aan: de verdediging wacht in de meeste gevallen, net zoals in inquisitoire systemen, het resultaat van het onderzoek af en bouwt dan zijn argumentatie voor het proces op. In een systeem waar de politie geen (duidelijke) juridische (of zelfs morele) plicht heeft om een onderzoek à charge en à décharge te voeren, leidt dit meer dan eens tot problemen. Tot slot merkt FIELD nog op dat, wanneer gerechtelijke dwalingen niet aan het licht komen in eerste aanleg, zij vaak ook niet in graad van beroep kunnen worden rechtgezet. Dat komt omdat de *Court of Appeal* zijn rol niet opvat als een ‘*double degré de jurisdiction*’ [sic], zoals in de inquisitoriale traditie, maar eerder terughoudend is om een vonnis uit eerste aanleg te hervormen (p. 405). De primaire rol van waarheidsvinding komt immers toe aan de jury – nog een fundamenteel aspect van het Engelse adversaire systeem.

Daarnaast zijn een aantal bijdragen ook gewijd aan specifieke ontwikkelingen in het Nederlandse straf(proces)recht. Stijn FRANKEN en Petra VAN KAMPEN houden in hun bijdrage ‘Tegendraads gedram: de raadsman in strafzaken’ een pleidooi voor de belangrijke rol van de advocaat van de verdediging in het strafproces en schetsen tegelijk een eerder pessimistisch beeld van het Nederlandse systeem. Ze klagen bijvoorbeeld aan dat er in het kader

van de 'ZSM-afdoening' (zijnde een snellere afhandeling van veel voorkomende criminaliteit) weinig ruimte gelaten wordt voor een nuttige tussenkomst van de advocaat. Een vergelijkbare rechtsbeschermende rol vervult de strafrechter wanneer hij (of zij) ambtshalve optreedt – het onderwerp van de bijdrage van Paul MEVIS en Jan REIJNTJES. De *rechtsvormende* rol van de (cassatie)rechter wordt daarentegen met argusogen bekeken.

Niettegenstaande de Nederlandse focus, zijn sommige van die bijdragen uiterst leeswaardig voor Belgische lezers. Zo houdt Martin MOERINGS halt bij het Masterplan van de vorige Nederlandse staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, dat erop gericht was om het gebruik van elektronische detentie gevoelig uit te breiden met als doel te bezuinigen op de werkingskosten van Justitie – een hervormingslogica die Belgische lezers ongetwijfeld bekend in de oren klinkt. MOERINGS licht op genuanceerde wijze toe wat de voor- en nadelen van elektronische detentie zijn, naargelang deze wordt aangewend als een alternatief voor de voorlopige hechtenis, voor de gevangenisstraf (bij voorkeur uit te spreken door de strafrechter, zoals in België) en voor de voorwaardelijke invrijheidsstelling. Hij betreurt dat het Masterplan in zijn besparingsdrang volledig voorbijgaat aan de resocialisatie-doelstelling van straffen, en dat terwijl deze doelstelling al meer dan zes decennia in de penitentiaire wetgeving ligt verankerd. De afschaffing van 'detentiefasering' (d.w.z. het geleidelijk aan voorbereiden van veroordeelden op hun terugkeer in de maatschappij; p. 315) ten voordele van een elektronische detentie in de laatste fase van de strafuitvoering is een duidelijk teken aan de wand.

Om af te sluiten menen we dat de afscheidsrede en het vriendenboek van Chrisje BRANTS zonder meer een mooi plekje verdienen in de bibliotheek van elke penalist en criminoloog. Gelet op de grote diversiteit aan onderwerpen en invalshoeken bieden deze werken voor elk wat wils, en vast en zeker inspiratie voor verder onderzoek.